

Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Öğretmen Okullarında Burs Uygulamaları

Scholarship Practices in Teacher Training Schools in the Ottoman Modernization Period

Kerim Sarıçelik*

*Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: K.S. 0000-0003-2827-6132

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kerim Sarıçelik,

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye

E-posta/E-mail: ksaricelik@erbakan.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.03.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.05.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
22.05.2024

Kabul/Accepted: 25.05.2024

Atıf/Citation:

Sarıçelik, Kerim. "Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Öğretmen Okullarında Burs Uygulamaları." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 83 (2024): 145-168.
<https://doi.org/10.26650/iutd.20241447510>

Öz

Eğitim modernleşmesi bağlamında nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılından itibaren başkent İstanbul'da ve 1875 yılından sonra da vilayetlerde öğretmen okulları açılmıştır. Bu okulların cazibesini artırarak yetenekli ve donanımlı gençleri devletin acil ihtiyaç duyduğu bir hizmet alanına yönlendirmek için okul öğrencilerine maaş adı altında burs tahsis yapılmıştır. İstanbul'da ve vilayetlerde uygulanan burs usulleri farklılıklar gösterebilmektedir. Tahsis edilen bursların fakir, başarılı gençlerin yüksek eğitim alabilmelerine imkân sağlaması bakımından önemi vurgulanmalıdır. Bu araştırma ile darülmualimin ve darülmualimatlarda bir gelenek hâline gelmiş olan burs uygulamasını bütün yönleriyle ortaya koymak amaçlanmıştır. Osmanlı arşiv belgeleri ışığında burs uygulamasından umulan faydaların sağlanıp sağlanmadığı sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim modernleşmesi, Darülmualimin, Darülmualimat, Burs, Vilayet

ABSTRACT

In order to train qualified teachers within the context of educational modernization, teacher training schools were established in Istanbul since 1848 and in the provinces after 1875. In order to increase the appeal of these schools and direct talented and equipped youth towards a service area urgently needed by the state, scholarships were provided to school students under the name of wage. Scholarship procedures implemented in Istanbul and the provinces may vary. The significance of the allocated scholarships in enabling poor but successful youth to receive higher education should be emphasized. This research aims to present the scholarship practice, which has become a tradition in *Darülmualimin* (Teacher Training School for Boys) and *Darülmualimat* (Teacher Training School for Girls), in all its aspects. Whether the expected benefits of the scholarship program have been realized or not has been questioned in the light of Ottoman archival documents.

Keywords: Educational modernization, Darülmualimin, Darülmualimat, Scholarship, Province, Stipend

Extended Abstract

The modern teacher training system in the Ottoman Empire was established during the Tanzimat Period. The first teacher school, *Dârülmualimîn-i Rüşdiyye*, was opened in Istanbul in 1848 to meet the teaching needs of the *rüşdiyye* schools (junior high school). Following this institution, teacher schools were established in the capital to train male and female teachers for various levels of education. The first teacher schools in the provinces began to open after 1875.

At *Dârülmualimîn-i Rüşdiyye*, students were provided with a stipend of 30 kuruş when education commenced. Efforts by Ahmet Cevdet Efendi, appointed as the director in 1850, resulted in an increase of the stipend to 80 kuruş in 1851. It's evident that Ahmet Cevdet Efendi aimed to save the students from traditional madrasah habits, attract successful youth to the school, and ensure they complete their education without financial concerns by increasing student stipends. The stipend program was also continued at *Dârülmualimîn-i Sıbyan* (Teacher Training School for Sıbyan Schools), which was opened in 1868 to train qualified teachers for elementary education, and students at the school began to receive 30 kuruş stipends. The Regulations of General Education (*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*) issued in 1869 introduced provisions linking stipends to a specific system. Under these regulations, it was decided to provide 80 kuruş stipends to *rüşdiyye* section students, 100 kuruş to *idadi* (first stage of secondary school) section students, and 120 kuruş to *sultani* (second stage of secondary school) section students within the teacher schools to be gathered under the *Büyük Darülmualimin*. Graduates were required to teach for a minimum of five years in return for the stipends received. The same rule applied to graduates of *Dârülmualimât*, which trained female teachers for elementary and *rüşdiyye* schools. Stipends of 30 kuruş were provided to 25 students in the *sıbyan* section and 60 kuruş to the same number of students in the *rüşdiyye* section. It was also decided that if graduates refused to continue their service after graduation, the stipends they received would be reclaimed.

By 1888, the stipend system in teacher schools in Istanbul began to yield positive results, leading to increased interest in these schools. Consequently, the government decided to suspend stipends for existing students at *Darülmualimin-i Rüşdiyye* from March and announced that new students who want to enroll will be accepted to the school, provided that they do not request a scholarship. This decision sparked one of the first student boycotts. Students protested the decision, stating that they would boycott the school if stipends were not reinstated, and they would directly address the issue to the Sultan, the highest authority. In response to the escalating situation, the government reinstated stipends for students.

In 1891, a regulation was introduced for teacher schools in Istanbul, restructuring the stipend system. Initially, the number of *muvazzaf* (stipend recipients) students was increased

to expand the number of students receiving stipends. For example, the number of active students, initially set at 100 in the Regulations of General Education, was increased to 140. With the new regulation, efforts were made to address the imbalance among student stipends. Stipends for *rüştiye* section students at Darülmualimin were reduced from 80 to 75 kuruş, those for *aliye* section students were reduced from 100 to 80 kuruş, and those for *ibtidai* section students were increased from 30 to 50 kuruş. Mandatory service obligations remained for stipend recipients, and penalties were introduced for those who did not fulfill them, including deprivation of rights and privileges for the teaching staff and the obligation to repay stipends received during their education.

Important aspects of the stipend system need to be clarified. Students at teacher schools were admitted in two categories: *muvazzaf* (stipend recipients) and *gayr-i muvazzaf* (non-stipend recipients). Over the years, decisions were made to alter the number of *muvazzaf* students at various levels. The Council of Education sometimes reduced stipend amounts to accommodate more students or shifted allocated stipend funds within Darülmualimin branches. Consequently, there were fluctuations in the stipend amounts. For instance, in 1901, stipends for *ibtidai* students were reduced to 40 kuruş, *rüştiye* students to 60 kuruş, and *aliye* students to 80 kuruş to accommodate more students. Moreover, it's noted that student stipends in Istanbul's teacher schools were not provided throughout the year. Stipends were only given on days when education was conducted, and they were halted during holiday periods. Students on leave did not receive stipends for those days. However, students unable to attend due to illness continued to receive stipends upon providing evidence of their condition.

The first teacher schools in the provinces began operating in 1875 in Bosnia, Crete and Konya. After 1880, with the appointment of education directors to the provinces, many darülmualimins started to open. Unlike in Istanbul, there was no official decision regarding stipends for students in provincial schools. The government did not undertake such a financial burden. Provinces willing to provide stipends for their students did so from local education revenues. However, provinces unable to afford stipends faced challenges. They struggled to recruit students for darülmualimins and could not retain enrolled students for long. Additionally, without stipends, there was no legal obligation to direct graduates to teaching positions, leading to ongoing shortages of teachers in these provinces. Hence, many documents reflect the efforts of these provinces to secure funding from the central government.

During the Second Constitutional Period, efforts were made to convert provincial Darülmualimins into boarding schools (*leyli*). All expenses of teacher schools were covered by allocations sent by the treasury. Stipends were discontinued for students in boarding schools as they received free education. However, stipends continued for non-boarding day

schools (*nehari*). With the enactment of the new provincial law in 1913, granting provinces the right to allocate special budgets, all expenses of teacher schools were entrusted to provincial special administrations.

Giriş

Modern devlet anlayışında vatandaşlara eğitim verme işi bir kamu görevi olarak kabul edilir. Devletler eğitim süreçlerini planlarlar ve eğitim faaliyetlerini büyük ölçüde finanse ederler. Eğitime yönelik cari harcamalara ve eğitim yatırımlarına kaynak aktarırlar. Çünkü eğitilmiş toplum, sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez unsuru kabul edilir. Eğitim yatırımları uzun vadede ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağladığından teşvik edilir¹. Bu yönleriyle eğitim, devletler için stratejik bir alan olarak görülür. 19. yüzyılda vatandaşına en iyi hizmeti verme misyonuyla ortaya çıkan modern devletler, geleneksel devletin göz ardı ettiği planlı eğitim politikalarını benimsemişler, bütçelerinden eğitime önemli paylar ayırmaya başlamışlardır².

Modern merkezî devletler 19. yüzyılda kurumsallaşmaya başladıklarında ilk yaptıkları şey, eğitilmiş bir toplum meydana getirmek için planlı bir eğitim sistemi kurmak olmuştur. Gerçekten de modern devletin genişleyen görev yelpazesi içinde başarılı bir şekilde kamu hizmeti sunabilmesi ve iş kollarına nitelikli personel temin edilebilmesi iyi eğitilmiş kişilerle mümkün olacağından bu ihtiyacı karşılayacak bir eğitim sistemini kurmak zorunlu hâle gelmişti. Bununla birlikte yaygın eğitimden mesleki ve teknik eğitime çeşitlenmeye başlayan okul türlerinde hizmet edecek donanımlı öğretmenler yetiştirilmesi, üstesinden gelinmesi gereken önemli ve acil bir mesele olmuştur.

Osmanlı Devleti'ni modern bir devlete dönüştürmek için önemli reformların yapıldığı Tanzimat Döneminde de kaçınılmaz olarak öğretmen yetiştirme meselesi gündeme gelmiştir. Oluşturulmaya ve yaygınlaştırılmaya çalışılan modern eğitim kurumlarında istihdam edilmeye üzere çağın gereklerine uygun, nitelikli öğretmenlere ihtiyaç duyulmuş ve bu amaçla öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. İlk öğretmen okulu, rüştiye mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla İstanbul'da 1848 yılında açılan *Dârülmualimîn-i Rüşdiye* olmuştur. Bu kurumun ardından ıslah edilmeye çalışılan sıbyan mekteplerine nitelikli öğretmen yetiştirmek için 1868 yılında *Dârülmualimîn-i Sıbyan* eğitim-öğretime başlamıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tasarlanan *Dârülmualimat* 1870 yılında, *Dârülmualimîn-i Kebir*'in idadi kısmı da 1874 yılında teşekkül ettirilmiştir³. Vilayetlerde ilk öğretmen okulları ise 1875 yılından sonra açılmaya başlanmıştır⁴.

1 M. Woodhall, "Eğitim Ekonomisi: Toplu Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, sayı 6 /6 (1994), s. 284.

2 Devletlerin genel bütçelerinden eğitime ayırdıkları pay, 1914 yılına ait bir istatistikte yüzde olarak şu şekilde verilmektedir: Norveç: 3.62; İsveç: 10.1; Danimarka: 13.11; İngiltere: 7.45; Rusya: 5.85; Almanya: 14.8; Avusturya Macaristan: 8.73; İsviçre: 15.25; Fransa: 7.12; Belçika: 5.59; Flemenk: 18.2; İtalya: 8.19; İspanya: 5.36; Osmanlı Devleti: 2.32; Bulgaristan: 13.09; Romanya: 9.51; Sırbistan: 1.79; Yunanistan: 1.98. Mehmet Doğan, "Osmanlı Payitahtında Eğitim-Öğretim: İstanbul Maarif Müdürü Saffet Geylangil Tarafından Hazırlanan Layiha Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk İslam Eğitim Tarihi Araştırmaları*, ed. Abdullah Cengiz, Efe Akademi Yay., İstanbul 2022, s. 41.

3 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB. Yay., İstanbul 1991, s. 147.

4 Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim*. MEB Yay., Ankara 1945, s. 142.

Tanzimat Döneminde öğretmen okulları, ülkede faaliyet gösteren yaygın eğitim kurumlarının ihtiyaç duyduğu nitelikli öğretmenler yetiştirmekle görevlendirilmiş ve büyük ümitlerle açılan bu okulların öğretmenlik mesleği için tek kaynak olması planlanmıştı. Fakat öğretmen yetiştirme programı zamanla ortaya çıkan bazı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Okulların işleyişi, müfredat programlarının hazırlanması/değiştirilmesi gibi konularda karşılaşılan problemler önemli ölçüde giderilmişse de özellikle vilayetlerde açılan öğretmen okullarının bina ve personel sorunlarını çözmek uzun yıllar alacak, bazıları hiç çözülemeyecekti. Vilayetlerde genişçe daireler, konaklar kiralanmak suretiyle bina sorunu bir ölçüde giderilecek ancak birçok taşra darülmuallimin ve darülmualimatı tek bir öğretmenle eğitim vermeye devam edecekti. Bütün bunların yanında öğretmen okullarının yeterince donanımlı öğrenci bulamaması ve mezunların öğretmenlik dışındaki memuriyetlere yönelmeleri gibi temel sorunlara karşı pratik çözümler üretmek icap edecekti. Gerçekten de öğretmen okulları için kuruluş amacına uygun olarak en önemli mesele ülkenin ihtiyaç duyduğu sayıda nitelikli öğretmen yetiştirmekti. Bunun yolu da gayet açıktı; belirli bir akademik birikime ve öğretmen olabilecek yetkinliklere sahip ihtiyaçları karşılayacak sayıda öğrenciyi kabul ederek bunlara iyi bir eğitim vermek suretiyle öğretmenliğe hazırlamaktı. Öğretmen okullarının özellikle ilk evrelerde bu kadar öğrenciyi bulabilmesi imkânsızdı. Bu anlamda zaten öğrenci havuzu oldukça mütevazıydı. Ülkede yaygın olarak bulunan medreseler müfredatları itibarıyla öğretmen okulları için yetkin öğrenci yetiştirmekten uzaktılar. Temel eğitimin bir üst basamağını teşkil eden kurumlar ise yeni yeni oluşturulmuşlardı. Amaç bir memuriyete tayin edilmekse memur ihtiyacının had safhada olduğu o dönemlerde bu okullardan mezun olanlar zaten memur olabiliyorlardı. Yüksek eğitim alacaklar için de bu türden okullar açılmaya ve öğrenci kabul etmeye başlamışlardı. O hâlde öğretmen okullarının cazibesi artırılmalı, zeki çalışkan öğrencilerin tercih etmesini sağlayacak bazı tedbirler alınmalıydı. Öte yandan öğretmen okullarından mezun olan öğretmen adaylarının bir kısmı taşrada öğretmenlik yapmaktansa büyük şehirlerde bir memuriyete geçmeyi kendileri için daha uygun bularak öğretmenliğe heves etmiyorlardı. Bunların bazıları kısa bir öğretmenlik deneyiminden sonra başka mesleklere yöneliyorlardı. Mezunları belirli bir süre de olsa öğretmenlik yapmaya mecbur tutacak yasal bir düzenleme yapılmalıydı. Gerek öğretmen okullarını özendirmek gerekse mezunların öğretmenlik yapmasını sağlamak için öğretmen okulları öğrencilerine burs verilmesine yönelik bir gelenek böylece ortaya çıkmıştır. Maaş olarak adlandırılan ve her kademe öğretmen okulunda değişen miktarlarda tahsis edilen burslar, öğrenimleri süresince öğrencilere verilmiş ve bunun karşılığı olarak onlardan belirli bir süre öğretmenlik yapmaları istenmiştir. İşte bu araştırmanın amacı modernleşme döneminde öğretmen okullarında uygulama alanına konulan burs usulünü bütün yönleriyle açığa çıkarmaktır. Araştırmada İstanbul'da ve vilayetlerde farklılık gösteren burs uygulamalarına temas edilecek, burs usulünden umulan faydaların sağlanıp sağlanmadığı sorgulanacaktır.

I. Modernleşme Döneminde İlk Burs Uygulamaları

Modernleşme dönemine kadar eğitim bir devlet görevi sayılmazdı. Osmanlı Devleti'nde klasik yaygın eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler, -halk tarafından elbirliğiyle inşa edilen ve daimi masrafları karşılananlar istisna tutulursa- büyük ölçüde vakıf yolu ile yaptırılmış ve idame ettirilmişti. Vakfın kuruluş amacına uygun olarak kimi eğitim kurumlarında öğrencilere burs niteliğinde para tahsis edildiği ve/veya öğrencilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması yoluna gidildiği bilinmektedir.

Eğitim modernleşmesi döneminde öğrencilere burs tahsisi usulünün ilk örneklerine askerî okullarda rastlanmaktadır. Öğrencilerin geçim kaygısı çekmeden okullarına devamlarını sağlamak ve yeni okulları cazibe merkezi hâline getirmek amacıyla öğrencilere maaş şeklinde burs verildiği görülmektedir. Bu gelenek *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn* talebelerine 1786 tarihinde maaş tahsis edilmesiyle başlamış, okula kayıt edilen yedi öğrencinin altısına onar kuruş birine de beş kuruş maaş bağlanmak suretiyle okulun kurumsallaşmasına yönelik ciddi bir adım atılmıştı⁵. 1795 tarihinde açılan *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn*'da da bu uygulama devam ettirilmişti. 1802 yılı itibariyle Humbaracı ve Lağımçı ocaklarından gelerek okul bünyesinde eğitim alan müdaviimlere 40 akçe yevmiye ve 15 akçe katkı behâ olmak üzere 55 akçe gündelik tahsis edilmişti. 1824 yılında öğrencilere sınıf seviyelerine göre 15 ile 80 kuruş arasında değişen miktarlarda maaş verilmeye devam ettiği anlaşılmaktadır⁶.

Öğrencilere maaş verilen bir başka eğitim kurumu, modern tıp eğitiminin verilmesi amacıyla 1827 yılında İstanbul'da açılan askerî bir okul olan *Mekteb-i Tibbiyye-i Şâhâne* idi. Okulda birinci sınıflara 20'şer, ikinci sınıflara 36'şar, üçüncü sınıflara 50'şer ve 1833 yılında açılabilen dördüncü sınıflara 100'er kuruş maaş tahsis olunmuştur⁷. Böylece devletin ihtiyaç duyduğu alanlara nitelikli personel yetiştirilmek için faaliyet gösteren okullara cazibenin artırılması amacıyla öğrencilere burs verme usulü yerleşmeye başlamıştır.

II. İstanbul'da Açılmış Olan Öğretmen Okullarında Burs Uygulamaları

Rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla meydana getirilen ilk öğretmen okulu olan Darülmualimin-i Rüştiye, 16 Mart 1848 tarihinde açıldı⁸. Okul binası İstanbul'un Fatih semtinde bulunuyordu⁹. Kurumun ilk yöneticisi Yahya Efendi ile birlikte üç öğretmeni ve iki yardımcı personeli vardı¹⁰. Okula 30 öğrenci alınması ve her birine 30'ar kuruş burs

5 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yay., İstanbul 1995, s. 25.

6 Beydilli, *a.g.e.*, s. 50, 58.

7 Nil Sarı, "Mekteb-i Tibbiyye", *DİA*, XXIX, 3.

8 Tayyip Duman-H. Hüseyin Dilâver, "İstanbul'da Açılan İlk Darülmualimîn", *Erdem*, sayı 9/ 26 (1996), s. 653.

9 Takvîm-i Vekayi, sayı 37 (23 Rebiyülevvel 1264).

10 Yahya Akyüz, "Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu", *Türkler*, XV (2002), s. 16.

verilmesi kararlaştırıldı¹¹. Darülmualimin'in başına 1850 yılında müdür unvanıyla Ahmed Cevdet Efendi getirildi. Sonraki yıllarda Maarif Nâzırlıkları da yapacak olan ünlü devlet adamı, hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Efendi, 1 Mayıs 1851 tarihinde Darülmualimin'in ilk nizamnamesini hazırladı¹². Bu nizamname Yahya Akyüz tarafından açıklamalarla yayınlanmıştır¹³. Nizamname, ilk burs uygulaması hakkında dikkate değer bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Ahmet Cevdet Efendi nizamnameye ekli bulunan ve nizamnamenin gerekçesinin izah edildiği resmî yazıda, okulun 30 öğrencisinin her birine 30'ar kuruş burs verildiğini oysa bu paranın öğrencilerin geçimlerini sağlamaya yetmediğini belirterek mevcut durumun düzeltilmesine dair bazı öneriler sunmuştu. Darülmualimin müdürü öğrenci sayısının 30'dan 20'ye düşürülmesi durumunda öğrenci burslarını 45 kuruş olarak vermenin mümkün olacağını, hâlihazırda mevcut rüştiyelerin öğretmen ihtiyacının alınacak 20 öğrenciyle de karşılanabileceği kanısındaydı. Ayrıca Padişahın okula tahsis etmeyi vadettiği aylık 700 kuruşun da eklenmesi ile burslar 80 kuruşa çıkabilecekti. Böylece öğrencilerin ekonomik sıkıntıları giderilebilecekti.

Ahmed Cevdet Efendi'nin ısrarla burs meselesi üzerinde durması bir medrese geleneği olan *cerre çıkma* usulünü Darülmualimin'de uygulatmak istememesinden kaynaklanıyordu. Bu usule göre medrese talebeleri kutsal üç aylarda derslerini bırakarak taşraya giderler orada köylülere dini nasihatler verirler, namaz kıldırırlar, müezzinlik ederler bunun karşılığı olarak da para ve erzak toplarlardı. Cevdet Efendi eski bir medreseli olarak bir nevi dilencilik olarak gördüğü bu usulün öğrencilerin çalışmalarını kesintiye uğrattığını ve öğretmenlik için gerekli olan vakar duygusuna zarar verdiğini düşünerek yasaklatmıştı. Başarılı gençlerin verilecek yüksek burslarla öğretmenliğe özendirilmesini, geçim kaygısı çekmeden de okullarını zamanında bitirmelerini istiyordu. Ahmed Cevdet Efendi'nin hazırladığı nizamname ve burslar hakkındaki tasarrufu uygun görülerek 29 Mayıs 1851 tarihli irade ile uygulanmasına karar verilmiştir¹⁴. Gerçekten de Darülmualimin-i Rüştiye öğrencilerinin sayısı zamanla artırılmış olsa da burslarını 80 kuruş üzerinden almaya devam etmişlerdir.

İstanbul'da açılan ikinci öğretmen okulu olan Darülmualimin-i Sıbyan'da da öğrencileri teşvik amacıyla burs verildiği görülmektedir. Beyazıt semtinde bir zaman Matbaa-i Âmir'e'nin kullandığı binada 15 Kasım 1868 tarihinde eğitim-öğretime başlayan okul, temel eğitim

11 Duman-Dilâver, *a.g.e.*, s. 654.

12 BOA, MVL, nr. 211/6894, lef 1. Yahya Akyüz, Ahmed Cevdet Efendi tarafından kaleme alınan nizamnamenin tarih kısmında yer alan "Selh-i C 67" ibaresinin Cemaziyülahır ayının son gününü ifade ettiğini ve bunun da TTK Çevirme Kılavuzuna göre 1 Mayıs 1851 tarihine isabet ettiğini belirtmektedir. Yahya Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimin'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *OTAM*, sayı 20 (2006), s. 31. Gerçekten de katalog numarası verilen belgede nizamname metninin altında Ahmed Cevdet Efendinin mührü ve tarihe işaret eden bu ibare bulunmaktadır (lef. 1). Nizamnamenin uygulanmasına izin veren irade-i seniyye 28 Receb 1267/29 Mayıs 1851 tarihinde çıkmıştır (lef. 4).

13 Yahya Akyüz, "Darülmualimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa". *Millî Eğitim Dergisi*, sayı 95 (1990), s. 3-20.

14 BOA, İ.MVL, nr. 211/6894, lef 4.

kurumları olan sıbyan mekteplerine yeni öğretim yöntemlerini bilen nitelikli öğretmenler yetiştirmek amacıyla meydana getirilmişti. Darülmualimin-i Sıbyan'ın eğitim-öğretim süresi iki yıl olarak belirlenmiş ve müdürlüğe o dönemin aydın kişilerinden olan Mehmed Cevdet Efendi getirilmişti¹⁵. Okula ilk yıl 20 öğrenci alınmıştı. Darülmualimin-i Rüştîye'de oluşturulan gelenek bu kurumda da devam ettirilerek öğrencilere 30'ar kuruş burs verilmeye başlanmıştır¹⁶.

Böylece öğretmen okullarında burs uygulaması kurumsallaşmaya başlamıştı. Nitekim eğitim modernleşmesi açısından son derece önemli bir yasal düzenleme olan 1869 tarihli *Maârif-i Umumîye Nizamnâmesi*'nde burs sisteminin belirli kaidelere bağlandığı görülmektedir¹⁷. Nizamnamenin 52. maddesinde İstanbul'da rüştiye, idadi ve sultani kısımlarından oluşacak bir Büyük Darülmualimin'in açılması söz konusu edilmiş, 60. maddede de rüştiye kısmındaki öğrencilere 80, idadi kısmındakilere 100 ve sultani şubesi öğrencilerine 120'şer kuruş burs verilmesi karar altına alınmıştı. Burslar sadece muvazzaf olarak okula kabul edilen öğrencilere verilecekti. Buna göre rüştiye için 40, idadi ve sultani için de 30'ar öğrenci muvazzaf olacak ve burs alabilecek diğer talebeler bundan yararlanamayacaktı. Nizamnamenin 64. maddesinde ise mezun olduktan sonra atandıkları öğretmenlik hizmetinde en az beş sene geçerli bir özre dayanmaksızın görevini terk edenlerden öğrencilikte aldıkları bursların geri alınacağı ihtar edilmiştir. Aynı durum sıbyan ve rüştiye mekteplerinin kadın öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulması tasarlanan darülmualimat mezunları için de geçerli tutulmuştu. Darülmualimat sıbyan şubesine muvazzaf olarak alınacak 25 öğrenciye 30'ar, rüştiye şubesine muvazzaf olarak alınacak aynı sayıdaki öğrenciye 60'ar kuruş burs verilecek, atamaları yapıldıktan sonra görevlerine devam etmeyenlerden aldıkları burslar istirdat edilecekti (Madde 77-78).

Nizamnamede öngörülen Darülmualimat, 1870 yılında açıldı. 26 Mayıs 1871 tarihinde çıkan irade ile sıbyan kısmına alınan 25 muvazzaf öğrenciye 30'ar ve rüştiye kısmına kabul edilen 25 öğrenciye de 60'ar kuruş burs verilebilmesi için gerekli olan aylık 2.250 kuruşun hazinece karşılanması emri verildi¹⁸. Öte yandan Büyük Darülmualimin bünyesinde rüştiye şubesi 1870 yılında eğitim-öğretime başlamış, idadi şubesinin açılması için 1874 yılında faaliyetlere başlansa da bu kısım ancak 1877 yılında tedrisata başlayabilmiştir. Bir belgeden anlaşıldığına göre idadi kısmına 1878 yılı Nisan ayında 11 ve Ekim ayında da dört olmak üzere toplam 15 öğrencinin kayıtları yapılabilmüş ve bu öğrencilere 100'er kuruş olan bursları bağlanabilmiştir¹⁹. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde tasarlanan sultani şubesi ise

15 Mahmûd Cevâd, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338, s. 99.

16 BOA, İ. ŞD, nr. 10/484, lef 4 (9 Cemaziyülevvel 1285).

17 BOA, Y.E.E, nr. 112/6; *Düstûr*, I.Tertib, II, s. 184-219.

18 BOA, İ. DH, nr. 614/42823.

19 BOA, MF. MKT, nr. 53/13, (4 Kanun-ı Sani 1294).

hiçbir zaman açılmamıştır²⁰. Öte yandan Darümuallimin-i Sıbyan, Büyük Darümuallimin'in dışında bırakılmış ise de idarî yönden bu kuruma bağlanmış ve öğrencilerine 30'ar kuruş burs verilmeye devam edilmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde çerçevesi çizilen öğretmen yetiştirme sistemi aradan uzun yıllar geçmesine rağmen tam olarak başarılamamıştı. Gerek bu nedenle gerekse zamanla ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar nedeniyle 1891 yılında yeni bir düzenlemeye gidilmek zorunda kalınmıştı. 29 Ekim 1891 tarihinde *Maârif Umûmiye Nizamnâmesinin İkinci Faslının Dârümuallimîn Hakkındaki Mevâdını Ta'dil Eden Nizamnâme* ile öğretmen okulları yeniden kurgulandı²¹. Nizamnamenin ilk maddesinde Darümuallimin, her biri iki sene eğitim verecek ibtidai, rüştiye ve aliye şubelerinden müteşekkil bir kurum olarak tasarlanmıştı. Nizamnamenin dokuzuncu maddesine göre ibtidai şubesine 60, rüştiye şubesine 40 ve aliye şubesine 40 olmak üzere okula toplamda 140 öğrenci alınacaktı. Bunlardan ibtidai öğrencilerine 50 kuruş, rüştiyedekilere 75 kuruş ve aliye şubesinde bulunanlara 100 kuruş aylık burs tahsis edilecekti. Bu burslar 13. maddeyle şarta bağlanmıştı; mezun olduktan sonra başka bir mesleğe girenler veya teklif edilen muallimliği sebepsiz yere kabul etmeyenler muallimliğe mahsus hukuk ve imtiyazdan mahrum olacakları gibi tahsilleri müddetince almış oldukları bursları da geri ödeyeceklerdi.

Darümuallimin öğrencileri için 1891 yılında karar altına alınan burs miktarlarının bir süre sonra azaltıldığı anlaşılmaktadır. Okulun öğrenci sayısının artması nedeniyle idarenin mümkün olduğu kadar çok öğrenciye burs vermek için böyle bir tasarrufa yöneldiği düşünülmektedir. Nitekim Maarif Nezareti tarafından yayınlanan H. 1318/M.1900-1901 yılına ait Maarif Salnamesinde bulunan bir kayıta bu konuda açıklamalar bulunmaktadır. Buna göre Darümualliminin 80'i ibtidai, 50'si rüştiye ve 41'i aliye şubesinde bulunmak üzere öğrenci sayısı 171'e çıktığından bir süredir ibtidai öğrencilerine 40, rüştiyedekilere 60 ve aliye şubesi öğrencilerine de 80 kuruş şeklinde burs verilmeye başlanmıştı²². Esasında hazinenin öğrenci bursları için tahsis ettiği miktar değişmemiş, daha çok öğrenciye burs verebilmek için miktarlar düşürülmüştü. Buna benzer bir uygulamanın sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Nitekim 24 Mayıs 1902 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre öğrenci sayısının 180'i bulması nedeniyle aliye şubesi öğrencilerine verilen burslar bir süredir 70 kuruşa tenzil edilmişti²³. Fakat hazineden *Dârümuallimîn talebesinin muhassesât-ı şehriyesi* olarak gönderilen 8 bin beş yüz kuruş, 10 bin kuruşa çıkarılınca aliye şubesi öğrencilerine eskiden olduğu gibi 80'er kuruş burs vermek mümkün olmuştur²⁴.

20 Hamza Altın, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 85-86.

21 Düstür, I. Tertib, VI, 1134-1139; Nizamname hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Kerim Sarıçelik-Öztürk Kart, "1891 Tarihli Darümuallimin Nizamnamesi", *Edutech Research*, sayı 1 (2023), 48-61.

22 Salnâme-i Nezâret-i Maârif, H. 1318, s. 138.

23 BOA, MF. MKT, nr. 661/31, lef 2.

24 BOA, MF. MKT, nr. 661/31, lef 3.

Darülmualiminin idadi kısmı için 23 Mayıs 1908 tarihinde kaleme alınan bir nizamname layihasında öğrenci burslarıyla ilgili bir kayda rastlanmaktadır. Buna göre okula devam edecek talebeye kırtasiye ve ders kitapları bedeli adıyla aylık 20'şer kuruş verilecektir. Bununla birlikte layihada eğitim kurumu yatılı ve ücretsiz olarak tanımlandığı için öğrencilerin yeme, içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması öngörülmektedir²⁵. Bu nizamname layihasının uygulamaya girdiğine dair bilgi bulunmasa da II. Meşrutiyet Döneminde darülmualiminler yatılıya çevrilmeye başlayacaklar ve yatılı öğrenciler için burs uygulaması sona erdirilecektir. Bu konuya ayrıntılı biçimde araştırmanın ilerleyen kısmında temas edilecektir.

II. 1. Bursların Kesilmesi Girişimi

İstanbul'da eğitim-öğretim veren öğretmen okullarında burs tahsisinin asıl amacı belirli bir akademik donanıma sahip zeki öğrencileri okullara çekebilmek olmuştur. Hâlihazırda oldukça az olan bu tür öğrencilerin devletin acil ihtiyaç duyduğu bir hizmet alanına yönlendirilmesi anlamı taşıyan bu uygulamayla aynı zamanda sosyal devletin bir gereği olarak fakir gençlerin yüksek eğitim alabilmelerine imkân sağlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan burs uygulaması ile yukarıda da bahsedildiği gibi çoğu medrese kökenli olan Darülmualimin öğrencilerinin cerre çıkmalarını önlemek de bir başka amaç olmuştur. Fakat 1888 yılına gelindiğinde aktif olarak eğitim-öğretimi sürdüren Darülmualimin-i Rüştîye öğrencilerinin burslarının Mart ayı itibarıyla tamamen kesildiği görülmektedir. Yeni kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler de burs istememek kaydıyla okula kabul edilmeye başlanmıştı. Meclis-i Vükela bu kararın alınmasının nedenini okula kaydolmak isteyenlerin sayısının çoğalmasında açıklanmıştı. Meclise göre, zamanında öğrencileri teşvik etmek için burs uygulamasına gerek duyulmuş, taliplerin artmasıyla da artık buna gerek kalmamıştı²⁶.

Hükümetin bursların kesilmesi yolundaki kararı, burs alan mevcut öğrenciler arasında şok etkisi yaratmış ve öğrencilerin örgütlü bir eyleme girişmelerine neden olmuştur. Nitekim okul öğrencilerinden 53'ü toplu bir dilekçe hazırlayarak mağduriyetlerinin giderilmesi için yönetime başvurmuşlardı²⁷. Öğrencilerin dilekçesinden anlaşıldığına göre okulun büyük çoğunluğunu oluşturan medrese kökenli öğrenciler üç aylarda taşraya giderek erzak toplamaya devam etmekteydiler. Topladıklarıyla senelik ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamakta ve verilen bursu da kitap vesaire satın almak için kullanmaktaydılar. Bursların yeniden tahsis edilmemesi durumunda eğitimlerine devam imkânı bulamayacaklardı²⁸. Dilekçede ifade edilen bilgilerden Ahmed Cevdet Efendi'nin Darülmualimin-i Rüştîye müdürüyken öğrenci burslarını artırma gerekçesi olarak ortaya koyduğu olumsuzlukların sonlandırılmadığı ve

25 Umut Kaya, "Dârülmualimîn İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Dârülmualimîn'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 5 (Ekim 2012-Mart 2013), s. 48.

26 BOA, MV, nr. 49/14.

27 BOA, İ. DH, nr. 1125/87927.

28 BOA, Y. PRK AZJ, nr. 14/48, (15 Eylül 1304).

cerre çıkma alışkanlığının öğrenciler arasında devam edegeldiği anlaşılmaktadır. Her ne olursa olsun bursların kesilmesi bu gelire alışmış öğrencileri hareketlendirmiş ciddi risklere rağmen topluca bir girişime itmişti. Hükümet bu olayın yayılmasını istemediğinden, burs istememek şartıyla okula kaydedilenler dışındaki öğrencilere eskiden olduğu gibi 80'er kuruş burs verilmesi yolunda bir karar alarak geri adım atmıştır. 30 Kasım 1889 tarihinde çıkan irade ile de Kasım ayı itibarıyla burslar tekrar ödenmeye başlanmıştır²⁹. Fakat mesele burada kapanmamıştı. Çünkü burs istememek şartıyla okula kayıtları yapılan öğrenciler ayrımcılığa uğradıklarını düşünmekteydiler. Kendilerine de burs verilmesini ısrarla talep ediyorlardı. Memnuniyetsiz gruba eski öğrencilerden olup da bursun kesilmesi üzerine aylarca burs alamayarak kayıp yaşayan ve bu dönem alacaklarının verilmesini isteyen öğrenciler de katılmıştı. Böylece sayıları altmışı bulan bu öğrenciler istekleri yerine getirilmezse okulu boykot edeceklerini ve durumlarını Cuma Selamlığında Padişah'a bizzat dilekçe ile bildireceklerini ifade etmeye başlamışlardı³⁰. Okul yönetimi öğrencilerin maaş istemeyeceklerine dair verdikleri senetleri hatırlatarak sert bir tutumla olayların önünü almaya çalışmışsa öğrencilerin bir kısmı tutumlarında ısrarcı olmaya devam etmişti. Bu durum Maarif Nezareti ile Sadaret arasında bir dizi yazışmanın konusu olacaktı. Nezaret, bu olaylarda elebaşı olarak öğrencilerden Mustafa Ramih Efendi'yi görmekteydi. Nitekim Mustafa Ramih ve bir grup arkadaşı öğrenimlerine devam etmek isteyen öğrencilere imzalatılan varakayı, maaşlarını almadan imzalamak istemeyerek diğer öğrencilere kötü örnek olmaya devam etmişlerdi³¹. Maarif Nazırı, 28 Ekim 1891 tarihli yazısıyla birinci derecede *müfsîd* ve *muhrik* olarak gördüğü Mustafa Ramih'in memleketi Ankara'ya sürülmesi ve öğrencileri eylem yapmaya teşvik ettiğinden şüphelendiği okul öğretmenlerinden Mahrukizâde Cafer Bey'in de soruşturmaya tabi tutulması hususunu Sadarete arz etmişti. Tüm bu olaylar yaşanırken bir taraftan da Nezaret, Darümuallimini ıslah edeceğini düşündüğü bir çalışmayla da meşgul olmaktadır. Nihayet bu çalışmalar meyvesini vererek Maarif Umumiye Nizamnamesinin Darümuallimin hakkındaki maddelerini değiştiren yeni nizamname şeklinde formüle edilen yasal çerçevenin 29 Ekim 1891 tarihinde Darümualliminde uygulanması kararı verilmişti. Yeni nizamnamede öğrencilere burs verilmesine dair maddeler de bulunduğundan Darümuallimindeki öğrenci boykotu sona ermişti. Maarif Nazırı öğrencilerin derslerine devam etmesinden memnun olmuş ve Sadarete yeni bir yazı göndererek bu öğrencilerin fakir ailelerin çocukları olduğunu, esasen giriştikleri işlerin çok da önemli bir şey olmadığını ifade ederek eski yazının dikkate alınmamasını istirham etmişti³². Sadrazam bunun üzerine Mustafa Ramih Efendi'nin nedameti dolayısıyla af edilmesine, Cafer Bey hakkında da herhangi bir soruşturma açılmamasına karar vermiştir. Fakat Mustafa Ramih Efendi bundan sonra Zaptiye Nezareti tarafından böyle işlere girişmemesi için devamlı bir gözetim altında tutulacaktır³³.

29 BOA, İ. MMS, nr. 108/4636, lef 9.

30 BOA, İ. DH, nr. 1248/97819, (11 Teşrin-i Evvel 1307).

31 BOA, MF. İBT, nr. 28/22.

32 BOA, YA. HUS, nr. 252/114, lef 2.

33 BOA, YA. HUS, nr. 252/114, lef 1.

II. 2. Burs Tahsisi Usulü

İstanbul'da eğitim-öğretim veren öğretmen okullarında burslarının tahsisi, kesilmesi veya istirdadına dair kuralların genel çerçevesi resmi metinlerle belirlenmişti. Fakat burs usulünün uygulama safhasında birçok problemle karşılaşmıştır. Araştırmanın bu kısmında öğretmen okullarından birinci derecede sorumlu bir kurul olan Maarif Meclisinin karşılaşılan problemlerde ortaya koyduğu çözümlere odaklanmak suretiyle burs uygulamalarının ayrıntıları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Öğretmen okulları öğrencileri muvazzaf ve gayr-i muvazzaf olmak üzere iki şekilde okula alınırlardı. Muvazzaf öğrenciler burs verilen öğrencilerdi. Yukarıda da işaret edildiği gibi yıllar içinde alınan kararlarla şubelerdeki muvazzaf öğrenci miktarları değişmişti. Maarif Meclisi yer yer burs miktarını azaltmak suretiyle daha çok öğrenciye burs vermek ya da hazineden tahsis edilmiş burs ödeneğini Darülmualimin içinde farklı şubelere kaydırmak gibi uygulamalara da başvurmuştu. Nitekim Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile oluşturulması tasarlanan Büyük Darülmualimin için muvazzaf öğrenci dağılımı rüştiye için 40, idadi ve sultani şubeleri için de 30'ar öğrenci ile sınırlanmışken 1878 yılına ait bir belgeden buna uyulmadığı tespit edilmektedir. O yıl için rüştiye şubesindeki muvazzaf öğrenci sayısı 76 olarak görülmektedir. Bunlardan 44 öğrenci şahadetname alarak okuldan mezun olma durumunda olduklarından bunların yerine okulun burs almayan aynı sayıdaki öğrencisine *kaide-i teselsülük icrasıyla* burs bağlanmasına karar verilmiştir³⁴. Nizamnamede tasarlanan sultani şubesinin açılmamış olması ve idadi şubesi için de yeni yeni öğrenci alımına başlanması nedeniyle Maarif Meclisinin rüştiye şubesindeki burslu öğrenci sayısını artırdığı ve hazineden tahsis edilen ödeneği bu şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Okulun burs almayan öğrencilerine mahlûl kalan bursun verilmesinde öncelik öğrencilerin kıdemi olsa da bazı durumlarda Maarif Meclisinin müdahalesi ile fakir öğrencilere burs tahsisi yapıldığı görülmektedir. Öyle ki 12 Nisan 1875 tarihinde Maarif Meclisinin tensibi ile Darülmullimin-i Sıbyan ikinci sınıf öğrencilerinden Bekir Efendiye fakir hâli sebebiyle aylık 30 kuruş burs bağlanmasına karar verilmiştir³⁵.

Öğrencilere burs verilmesi eğitim-öğretimin devam ettiği süreler için geçerliydi. 25 Ağustos 1877 tarihli bir belgede Maarif Meclisi, okul yönetiminden Darülmualimin-i Rüştiye birinci sınıfın tahsil müddetini ikmal ettiğinden dolayı Ağustos ayı başı itibariyle bursların kesilmesini ve gereğinin muhasebeye bildirilmesini talep etmişti³⁶. Anlaşıldığı kadarıyla derslerin devam etmediği tatil dönemlerinde de öğrenci bursları da verilmemekteydi. Bunun yanında çeşitli sebeplerle izin almış bulunan öğrencilerin de izinleri süresince bursları kesilmekteydi. Mesela Darülmualimin-i Sıbyan birinci sınıf öğrencisi Keşanlı Salih Efendi,

34 BOA, MF. MKT, nr. 53/60.

35 BOA, MF. İBT, nr. 6/25.

36 BOA, MF. MKT, nr. 51/6.

babasının vefatı nedeniyle babasından kalan işleri yoluna koyabilmek için bir süre izin istemiş, kendisine yokluğunda burs almamak kaydıyla izin verilmişti³⁷. Okula mazeretsiz bir şekilde dört ay gelmeyen Lofçalı Abdülkerim Efendi'nin rahatsızlığı sebebiyle iki ay hastanede kaldığı anlaşıldığından kendisine sadece hastanede geçirdiği iki ayın bursunun verilmesine karar verilmişti³⁸. Hastalığı sebebiyle okula gelemeyenler bu durumlarını kanıtlamaları hâlinde bursları kesilmiyordu. Fakat üç aylarda erzak toplamak maksadıyla taşraya gidenler için bunun geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Darümuallimin-i Rüştiye'de birinci sınıf öğrencisi olan Ereğlilî Eyüp Sabri Efendi, üç aylar sebebiyle Gördes'e gitmiş ve orada hastalanmıştı. Sabri Efendi hastalığı nedeniyle gidemediği okulundan birikmiş burslarını talep etmişti³⁹. Maarif Meclisi 26 Nisan 1875 tarihinde aldığı kararla hastalığına rağmen bu öğrenciye burs verilemeyeceğine hükmetmişti⁴⁰.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 64. maddesinde yukarıda da belirtildiği gibi burs alan öğrencilerin mezuniyetlerinden sonra öğretmenlikte beş yıl hizmet etmeleri beklenmekteydi. Buna uyulmaması durumunda öğrencilikte aldıkları bursları kâmilan iade etmeleri gerekirdi. Nizamnamede bu zorlayıcı hükümlerle mezun öğrenciler, öğretmenliğe yönlendirilmek istenmişti. Fakat çeşitli sebeplerle atandıkları yerlerde bu kadar süre görev yapmak istemeyenlere de rastlanmaktaydı. Bu durumda da nizamname hükmü uygulanmıştır. Öyle ki Darümuallimin mezunlarından Demircili İsmail Efendi, Hanya rüştiyesine muallim-i evvel olarak atanmış, bir süre hizmet ettikten sonra rahatsızlığını öne sürerek geçici olarak görevinden ayrılmıştı. Bu kişinin İstanbul'a gelerek Zaptiye Nezareti Mektubî Kaleminde bir memuriyete girdiği anlaşılmıştı. 15 Mayıs 1873 tarihinde alınan kararla İsmail Efendi'nin öğrenciliği sırasında aldığı bursların geri alınmasına karar verilmiştir⁴¹. Bir başka istirdat uygulaması bir dönem Mecidiye rüştiyesinde öğretmenlik yapmış olan Hasan Efendi için söz konusu olmuştu. Görev yaptığı okuldan istifa dilekçesi verip cevabını beklemeden İstanbul'a gelen Hasan Efendi, Maarif Meclisince celp edilmiş ve kendisine başka bir yere tayin edilme teklifi sunulmuştu. Fakat bu teklifi kati surette ret eden Hasan Efendi'nin öğrenci bulunduğu üç yıl zarfında aldığı bursların kâmilan istirdadına hükmedilmiştir⁴². Öte yandan atandıkları yerlerde disiplinsizlik yapan, meslekten atılma durumuna gelen öğretmenler için de bursların geri alınması söz konusu olmuştur. Nitekim Elbistan rüştiye mektebi öğretmeni Ahmet Efendi'nin resmî tatil olmayan zamanlarda okulu kapatarak memleketine gittiği tespit edildiğinden, bu kişinin bir daha böyle bir şeye kalkışması durumunda meslekten çıkarılmasına ve darümualliminde almış olduğu bursların istirdat edilmesine karar verilmiştir⁴³.

37 BOA, MF. MKT, nr. 29/150, (23 Haziran 1291).

38 BOA, MF. İBT, nr. 8/83, (29 Haziran 1292).

39 BOA, MF. İBT, nr. 6/59, (1 Nisan 1291).

40 BOA, MF. MKT, nr. 27/137.

41 BOA, MF. İBT, nr. 3/28.

42 BOA, MF. MKT, nr. 16/80, (24 Kanun-ı Evvel 1289).

43 BOA, MF. MKT, nr. 21/99, (17 Şevval 1291).

III. Vilayet Öğretmen Okullarında Burs Usulü

İlk öğretmen yetiştiren kurumlar başkent İstanbul'da açılmışlardı. Esasen İstanbul şehri modern eğitim uygulamalarının ilk denendiği pilot bölge olmuştu. Bir devlet politikası olarak bunda başarılı olunması durumunda uygulamalar ülkenin diğer bölgelerinde yaygınlaştırılma yoluna gidilirdi. Nitekim rüştiyeler İstanbul'da başarılı sonuçlar verince bu okullar 1852 yılından sonra vilayetlerde de açılmaya başlanmıştı. Benzer şekilde temel eğitimde *usûl-i cedid* uygulamaları İstanbul mekteplerinde denendikten sonra ülke genelinde yaygınlaştırılma kararı alınmıştı. İstanbul'da bulunan darümualliminler yeni usulleri bilen yetkin öğretmenler yetiştirmeye başlamışlardı. Bu okulların mezunları da genellikle İstanbul ve çevresindeki okullara atanmışlar, çok azı taşrada görevlendirilebilmişti. Vilayetlere atananlar da genellikle öğrenci kontenjanı artırılmış olan Darümuallimin-i Rüştiye mezunları olmuştu. Buna rağmen vilayetlerde her geçen gün çoğalan rüştiye mekteplerine ancak birer adet öğretmen, muallim-i evvel olarak gönderilebilmiş bu okulların diğer öğretmenleri yerel kaynaklardan sağlanma yoluna gidilmişti⁴⁴. Taşradaki sıbyan mektepleri için durum daha da vahimdi. Çünkü Darümuallimin-i Sıbyan'dan her yıl verilen 20-30 mezunla ülkedeki sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacının karşılanması imkânsızdı. İşte bu gerekçelerle 1872 yılında öğretmen yetiştirme alanında yeni bir politika devreye sokularak vilayet merkezlerinde birer darümuallimin-i sıbyan açılmasına karar verilmiştir⁴⁵.

Vilayetlerde ilk öğretmen okulları ancak 1875 yılında Bosna, Girit ve Konya'da açılabilmişti⁴⁶. 1880 yılından sonra maarif müdürlerinin vilayetlere atanmasıyla birlikte birçok vilayette darümualliminler kurulmaya başlandı. Çünkü maarif müdürlerinin ilk görevi gittikleri yerlerde yeni usule göre eğitim öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirip, sıbyan mekteplerini islah etmek olduğundan bu işle titizlikle ilgilenmişlerdi⁴⁷. Öyle ki 1905/1906 eğitim-öğretim yılı itibariyle İstanbul dışında ülkede hizmet veren darümuallimin sayısı 32'yi bulmuştu⁴⁸.

Öğretmen okullarının 1872 yılı itibariyle vilayetlerde de açılması söz konusu edilmişti. Fakat İstanbul'da bulunan öğretmen okullarında olduğu gibi taşra okullarında da öğrencilere burs verilmesine dair resmî bir karar alınmış değildi. Hükümet, hazineye ciddi bir yük getirecek böyle bir sorumluluğu üstlenmemişti. Anlaşıldığı kadarıyla Darümuallimin öğrencilerine burs vermek isteyen vilayetler, yerel gelirleri veya vatandaşların yardımı suretiyle temin edecekleri varidatı karşılık göstermeleri durumunda hükümet bunu desteklemekteydi. Hatta bazı durumlarda hazineden yardım da sağlayabilmekteydi. Mesela Konya vilayeti,

44 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 163.

45 Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, MEB. Yay., İstanbul 2005, s. 15.

46 Berker, *a.g.e.*, s. 142.

47 Öztürk, *a.g.e.*, s. 15.

48 Altın, *a.g.t.*, s. 144.

şehir merkezinde açmayı düşündüğü darümuallimine 30 öğrenci kabul etmeyi ve her bir öğrenci için 30'ar kuruş burs vermeyi tasarlıyordu. Bu okulun yıllık masrafının burslarla birlikte yaklaşık 30 bin kuruş tutacağı tahmin edilmekteydi. Vilayet, masrafların 18 bin kuruşunun mahalli kaynaklardan temin edilebileceğini umuyordu. Hükümet, vilayetin bu çabalarını destekleyerek bütçeden 12 bin kuruş tahsisat ayırmayı uygun bulmuştu⁴⁹. Konya Darümuallimini böylece 1875 yılında açılmış ve öğrencilerine 30 kuruş üzerinden burs vermeye başlamıştır.

Vilayetlerin darümualliminlerde burs verebilmek için müracaat ettikleri mahalli gelirler; maarif vergisinin vilayetlere ayrılmış bölümü, avarız varidatı, evkaf-ı münderise gelirleri ve iane suretiyle halktan topladıkları yardımlardı. Maarif vergisi ya da *maarif hisse-i ianesi* 1872 yılında ziraat ürünlerinden alınan aşar vergisine %10 oranında ek zam yapılması ile oluşturulmuştu⁵⁰. 1887 yılında ürünlerden alınan %11,5 verginin içinde maarifin payı %0,5'e düşürülmüştü. Maarif vergisinin önceleri dörtte üçü vilayetlere kalır dörtte biri de İstanbul okulları için merkeze gönderilirdi. 1887 yılı itibariyle merkez, verginin yarısını almaya başlamıştır⁵¹. Vilayetlerin diğer bir geliri, zamanında hayırsever kimselerce mahallelinin avarız vergilerini ödemek amacıyla oluşturulmuş olan avarız vakıflarının akarları ve mevcut paraları olmuştu. Tanzimat Döneminde avarız vergilerinin kaldırılmasıyla boşa çıkmış olan bu tür vakıfların gelirleri 1872 yılından itibaren vilayetlere maarif masraflarını karşılamak için bırakılmıştı⁵². Bunlara 1882 yılında çıkarılan bir talimatla işlevini yitirmiş, münderis hâle gelmiş vakıfların gelirleri de eklenmek suretiyle vilayetlerin eğitime harcaacakları mühim bir kaynak oluşturulmuştu⁵³. Vilayetler ayrıca iane suretiyle vatandaşlardan yardım toplamaya da devam etmişlerdi. Esas itibariyle temel eğitim için tahsis edilmiş olan bu gelirleri vilayetler, darümualliminlerin finansmanında kullanmaktan da geri durmamışlardır. Öyle ki Aydın Vilayetinde 1902 yılında bir darümuallimin-i sıbyan açılması ve 30 öğrenciye 20'şer kuruş burs verilmesi söz konusu olmuştu. Maarif Nezareti, başvuruyu değerlendirerek vilayetçe mahalli maarif gelirlerinden bir karşılık bulunması hâlinde öğrencilere burs tahsis edilebileceğini vilayete bildirmişti. Bunun üzerine Aydın Maarif Müdürlüğü gerek burs ödeneği gerekse okulun bevvab maaşı ve müteferrik masrafları için gerekli aylık 740 kuruşun mahalli maarif varidatından karşılanması yolunda bir çalışma yapmaya başlamıştı. Maarif Müdürlüğü, kayıtlardan Aydın ve Nazilli kazalarının aylık 200'er kuruşu, Söke kazasının 140 kuruşu, Bozdoğan ve Çine kazalarının da 100'er kuruşu mahalli maarif varidatından ayırmak suretiyle maarif komisyonuna gönderebileceklerini tespit etmişti. Bunun üzerine

49 BOA, ŞD, nr. 207/23, (21 Haziran 1290); MF. MKT, nr. 22/22, (21 Teşrin-i Sani 1290).

50 Mahmüd Cevâd, *a.g.e.*, s. 126.

51 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 159.

52 Kerim Sarıçelik, "Osmanlı Devleti'nde Avarız Varidatının Maarife Devredilmesi", *Tarihin Peşinde*, sayı 18 (2017), s. 235-236.

53 Yakup Karataş, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 57 (2016), s. 1842.

kaymakamlıklardan her ay düzenli olarak bu paraların vilayet merkezine aktarılması talep edilerek bir fon oluşturulmuştur⁵⁴. Benzer şekilde 1902 yılında Üsküp Darümuallimin-i Sıbyan'ında 20 öğrenciye aylık 30'ar kuruş olarak verilmekte olan burslar da mahalli maarif gelirlerinden sağlanmıştı. Fakat 1903 yılında okulun birinci sınıfına 20 öğrencinin alınmasıyla mevcut 40'a çıkmıştı. Yeni öğrencilere burs verebilmek için mahalli gelirlerde bir karşılık bulunamamıştı. Bu durumda Kosova Vilayeti, Maarif Nezareti'ne müracaat ederek, maarif vergilerinin merkeze ait kısmından bu masrafın karşılanması için izin istemişti⁵⁵. Uzun yazışmalardan sonra nihayet Maarif Nezareti, vilayetin isteğini kabul ederek 22 Mart 1904 tarihli emriyle bu öğrencilerin kayıt tarihleri esas alınmak kaydıyla burslarının ödenmesine karar vermiştir⁵⁶.

Vilayetler mahalli gelirleri yettiği surette darümuallimin öğrencilerine burs vermeye çabalıyorlar veya hazineден bu konuda tahsisat koparmaya gayret ediyorlardı. Çünkü vilayet öğretmen okullarının öğrenci bulabilmeleri ya da mevcut öğrencilerini okulda tutabilmeleri büyük ölçüde öğrencilerine burs vermelerine bağlıydı. Örneğin Musul Darümuallimini öğrencilerine burs veremediğinden dolayı 1901 yılı itibariyle sadece dokuz öğrenci ile eğitim-öğretimini sürdürebiliyordu⁵⁷. Musul Maarif Meclisi, Maarif Nezaretine gönderdiği 4 Mart 1902 tarihli resmi yazısında, tabloyu bütün açıklığıyla izah etmekteydi. Darümuallimin öğrencilerinin çoğu yaşlarını almış kimselerdi. Bunlardan bazıları evli ve çocukluysa. Talebelere 30'ar kuruş burs verilmez ise öğrenimlerine devam etmeleri mümkün değildi. Bu şartlarda okula öğrenci bulunmasına da imkân yoktu. Musul'un mahalli maarif gelirleri çok düşük olduğundan vilayetçe buraya kaynak aktarılamamaktaydı. Musul Maarif Meclisi bu nedenlerle Nezaretten Darümualliminde 20 öğrenci için burs kontenjanı açılmasını ve gerekli ödeneğinde maarif hissesinden sağlanmasını ısrarla talep etmişti. Nezaret, 14 Nisan 1902 tarihinde verdiği cevapta Musul vilayetinin kanuna aykırı olarak vilayette görev yapan sıbyan mektebi öğretmenlerinin maaşlarını ödemek için dahi maarif hissesinin merkeze ait kısmına tecavüz ettiğini, dolayısıyla bu kaynaktan daha fazla para harcanamayacağını bildirerek Meclisin talebini ret etmişti⁵⁸. Yıllar geçmesine rağmen okulun öğrenci sorununun bir türlü halledilemediği anlaşılmaktadır. Nitekim Musul Maarif Meclisine ait 12 Ocak 1905 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Darümuallimin müdüriyeti okula talebe kaydetmek amacıyla vilayetin her tarafında teşviklerde bulunmuş, ancak burssuz eğitime devam edebilecek öğrenci bulamamıştı. Bunun üzerine Meclis, öğrencilerin bir kısmına olsun burs verebilmek için düzenli bir gelir arayışına girmişti. Neticede finansman sağlayabilecek iki yol olduğu ortaya çıkmıştı. Birincisi diğerlerine nazaran yüksek maaş alan öğretmenlerin maaşlarında kesintiye gitmek suretiyle bir fon yaratmaktı. Nitekim merkezdeki ibtidai mektep muallimlerine 150

54 BOA, MF. İBT, nr. 118/90, (16 Nisan 1318).

55 BOA, MF. İBT, nr. 130/108, (27 Kanun-ı Sani 1318).

56 BOA, MF. MKT, nr. 696/53.

57 BOA, MF. MKT, nr. 507/41.

58 BOA, MF. MKT, nr. 623/14.

Tablo: İstanbul Öğretmen Okullarında Öğrenci Bursları				
Yıl	Darülmualimin-i İbtidai	Darülmualimin-i Rüştiye	Darülmualimin-i İdadi/Alıye	Darülmualimin-i Sultani
1848	-	30 kuruş	-	-
1851	-	80 kuruş	-	-
1868	30 kuruş	80 kuruş	-	-
1869	30 kuruş	80 kuruş	100 kuruş	120 kuruş
1891	50 kuruş	75 kuruş	100 kuruş	-
1900-1901	40 kuruş	60 kuruş	80 kuruş	-

kuruş maaş verilirken şehrin etrafında bulunan on köyün mektep muallimleri 190 kuruş maaş almaktaydı. Bunların 150 kuruşa tenziliyle aylık 400 kuruş tasarrufta bulunmak mümkün olabilecekti. İkinci yol, Şeyh Adî Medresesinde aylık 60 kuruş maaşla muvazzaf olan 15 talebeden beşinin tenziliyle hâsıl olacak 300 kuruşun bu işe tahsisiydi. Maarif Nezareti muallim maaşlarının azaltılmasını uygun bulmuş ve tasarruf edilecek aylık 400 kuruşun 13 öğrenciye 30'ar kuruş burs olarak verilmesine karar vermiştir⁵⁹.

Darülmualiminlerde burs uygulaması öğrenci temininde önemli bir faktördü. Bununla birlikte vilayetler bu usulü, mezunların öğretmenliğe yönlendirilmesine hizmet edecek hukuki bir bağlayıcılık getireceği gerekçesiyle faydalı buluyorlardı. Nitekim daha önce de üzerinde durulduğu gibi darülmualimin mezunları verilen görevi kabul etmezler ya da beş yıl boyunca görevlerini terk ederlerse öğrenimleri sırasında aldıkları bursları iade etmek zorundaydılar. Ancak burs verilmeyen öğretmen okulları mezunları için doğal olarak böyle bir mecburiyet yoktu. Dolayısıyla mezunlardan çok azı verilen görevleri kabul ederek köy ve kasabalarda öğretmenlik yapmaktaydı. Nitekim Hüdavendigâr Maarif Müdürü'nün Maarif Nezaretine gönderdiği 5 Nisan 1902 tarihli resmi yazıda bu durum çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştu. 1884 yılında açılan vilayet darülmualimininden resmî yazının hazırlandığı tarihe kadar toplam 103 talebeye şahadetname verilmişti. Mezunların sayısının azlığı bir tarafa bunlardan 16'sı bile öğretmenlikte değerlendirilememişti. Çoğu medrese talebesi olan öğrenciler mezun olduklarında kendilerine teklif edilen görevleri, *medrese derslerine devam ettikleri ve icazetname almaya az kaldığı veya İstanbul'daki darülmualimine devam etmek istediklerini* beyan ederek kabul etmek istememekteydiler. Maarif Müdürü, bu sonucu okulda öğrencilere burs verilmemiş olmasına bağlıyordu. Şayet bu öğrencilere burs verilmiş ve görevi kabul etmeyenlerden aldığı burslar geri istenmiş olsaydı birçoğunun öğretmenliği meslek olarak sürdürecekleri kanaatindeydi. Bu nedenle Müdür, yazısında İzmir, Selanik ve Edirne darülmualiminlerinde olduğu gibi talebelere mezuniyetlerinde öğretmenlik yapmak şartıyla aylık 30'ar kuruş burs verilmesi için kaynak arayışına girişildiğini belirtiyordu. Neticede Afyonkarahisar'a ait evkaf-ı münderise varidatından yıllık 4.800 kuruş fazla kaldığı tespit edilmiş ve bu parayla 13 öğrenciye burs tahsis edilmesine karar verilmişti⁶⁰.

59 BOA, MF. MKT, nr. 845/65.

60 BOA, MF. İBT, nr. 116/123.

Erzurum'da eğitim-öğretim veren darümuallimin mektebinde de 1906 yılı itibariyle öğrencilere burs verilmemekteydi. Muhtemelen mahalli maarif gelirleri az olduğu için öğrenci bursları için bir kaynak oluşturulamamıştı. Oysa bu okulun öğrencilerinin neredeyse tamamı köylerden gelen gençlerdi. Bunlardan bir kısmı fakir olduklarından ikamet edecek yer bulamıyorlar, geçimlerini temin edemiyorlardı. Vilayet Maarif Meclisi azası olan Evkaf Muhasebecisi Fehmi Efendi'nin gayretleriyle okulun bir dershanesi yatakhane hâline getirilerek geçici bir çözüm bulunmaya çalışılmıştı. Vilayet, fakir öğrencilerin maiyetlerini temin edebilmeleri için ileride memuriyete tayinlerinde maaşlarından istirdat edilmek üzere günlük 60'şar para verilmesi yolunda bir karar almıştı⁶¹. Maarif Nezareti bunu uygun bulmuş olsa da gerek okulda yatılı kısmın tesis edildiği gerekse şartlı burs uygulamasının sürdürüldüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Vilayet darümualliminlerinin leyli yani yatılı hâle getirilmesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde söz konusu olmuştur. Maarif Nezareti, mektepte öğrencileri daimi surette terbiye altında bulundurmanın birçok faydaları olduğunun görülmesi, yatılı öğrencilerin gündüzlülere nispetle daha başarılı olmaları gibi nedenlerle 1910 yılından sonra öğretmen okullarının peyderpey yatılı hâle getirilmesine karar vermişti⁶². Gerçekten de o yıl içinde 14 darümualliminde leyliye tahvil çalışmalarına başlanmıştı⁶³. Bu durum okullardaki burs sisteminin de yeniden düzenlenmesine yol açmıştı. Artık leyli darümualliminlerde öğrencilerin barınma, yemek ve giyecek gibi temel ihtiyaçları meccanen karşılandığından bu okul öğrencilerine yönelik burs uygulaması sona ermiş, nehari darümuallimin öğrencilerine ise okula kabulden mezuniyete kadar burs verilmesine karar verilmiştir. Öyle ki 1911 yılı itibariyle neharilerin tamamında öğrencilere burs tahsis edildiği görülmektedir⁶⁴. Burs masrafları Maarif Nezareti bütçesinden gönderilen tahsisat içinden karşılanmaya başlanmıştı⁶⁵.

II. Meşrutiyet Döneminde burs miktarları aylık 40 kuruş düzeyindeydi. O günün şartlarında bu parayla bir öğrencinin aylık temel ihtiyaçlarını karşılamasının mümkün olmadığı anlaşılıyor. Nitekim Kastamonu Maarif Müdürü, darümuallimin öğrencilerine verilen 40 kuruşla bir mesken dahi kiralanamayacağını vurgulayarak bu parayla geçinmenin imkânsızlığı üzerinde duruyordu. Müdür çözüm olarak da okulun yatılıya çevrilmesini bu mümkün olmazsa bursların en azından 60 kuruşa yükseltilmesini talep ediyordu⁶⁶. Benzer şekilde Erzurum vilayeti tarafından 1 Kasım 1910 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen resmî yazıda; tahsis edilen 40 kuruş bursun yeterli gelmediği, yatılıya çevrilmedikçe öğrencilerin mağduriyetlerinin giderilemeyeceği belirtilerek okulun bir an önce yatılı hâle getirilmesi istihham edilmekteydi⁶⁷. Vilayetler burs miktarının

61 BOA, MF. MKT, nr. 821/26.

62 BOA, MF. İBT, nr. 328/18.

63 BOA, MF. İBT, nr. 345/3, lef 2.

64 BOA, MF. İBT, nr. 347/21.

65 BOA, MF. İBT, nr. 356/13.

66 BOA, MF. İBT, nr. 397/7, (23 Şubat 1325).

67 BOA, MF. İBT, nr. 345/3.

artırılmasından çok, okulların yatılıya çevrilmesinin başta barınma olmak üzere birçok sorunu çözeceğini düşündüklerinden resmî yazılarında bu konu üzerinde ısrarla durmaktaydılar. Maarif Nezaretinin isteği de aslında bütün darümualliminlerin yatılı hâle getirilmesiydi. Ancak malî imkânsızlıklar nedeniyle bunun kısa sürede başarılması mümkün değildi. Nitekim bütün çabalara rağmen 1913 yılı sonu itibarıyla halen Erzurum, Basra, Halep, Trabzon, Musul, Mamuretülaziz ve Van darümualliminleri yatılıya çevrilememiş, nehari olarak kalmıştı⁶⁸.

Maarif Nezareti vilayet darümualliminlerinde verilmekte olan bursların düşüklüğünün farkındaydı. Öyle ki Maarif Meclisi 1910 yılında bursların gayet cüzi olması sebebiyle artık tatil günlerinde kesilmemesi kararı almıştı⁶⁹. 1911 yılı sonlarında da burs miktarlarının artırılması yolunda bazı adımlar atıldığı görülmektedir. Mesela Musul Darümuallimin Mektebi'nde verilmekte olan 40 kuruş bursun 60 kuruşa çıkarılması için tahsisat artırılmıştı. Ancak vilayete gönderilen tahsisat pusulasından burs kontenjanının 100 öğrenciyle sınırlandırıldığı anlaşılmıştı. Oysa okulun mevcut 87 öğrencisi bulunduğundan bu hesaba göre kayıtları başlamış olan birinci sınıflara sadece 13 öğrenci alınabilecekti. Okul idaresi bursların 40 kuruş üzerinden verilmesi durumunda okula daha çok öğrencinin kaydedilebileceğini gerekçe göstererek eski uygulamanın devamında ısrarcı olmuştu⁷⁰.

Maarif Nezareti öğretmen okulları için tahsisat göndermeye 1913 yılı başlarına kadar devam etmiş ve nehari mektep öğrencilerinin bursları bu tahsisat içinden karşılanmıştı. 26 Mart 1913 tarihinde kabul edilen *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkati* ile vilayetlere hususi bütçe yapma hakkı tanınca öğretmen okullarının her türlü masrafları da vilayet hususi idarelerine bırakılmıştır⁷¹. Böylelikle vilayetler leylî ya da nehari darümualliminleri kendi bütçelerinden fonlamaya başlamışlardır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi ülkede hizmet veren bütün öğretmen okullarının yatılı hâle getirilmesi için yoğun çaba sarf edilmişti. Vilayet merkezlerindeki neredeyse bütün darümualliminler yatılıya çevrilmişlerdi. Fakat öğretmenin açığının bir türlü kapatılamaması nedeniyle yeni okullara ihtiyaç duyulmaktaydı. Vilayetler bir ölçüde mevcut darümualliminlerden mezun olanları vilayet dâhilinde istihdam edebiliyorlardı. Ancak öğretmen okulu bulunmayan bağımsız livalar bu konuda büyük sıkıntılar çekmekteydiler. O nedenle hükümet 1914 yılı yazında bağımsız liva yönetimlerinden liva merkezinde birer nehari darümuallimin açılması için gereğinin yapılmasını istemiştir. Resmi yazıdan anlaşıldığına göre livalar bir an önce oluşturacakları okullarda ilk sene için 40 öğrenciyle eğitim-öğretime başlayacaklar ve her bir öğrenciye 50'şer kuruş burs vereceklerdi. Okulların bütün masrafları liva hususi

68 BOA, MF. İBT, nr. 473/70, (11 Kanun-ı Evvel 1329).

69 BOA, MF. İBT, nr. 273/79, (12 Mayıs 1326).

70 BOA, MF. İBT, nr. 356/13, lef 3, (12 Teşrin-i Sani 1327).

71 Düstur, II. Tertib, V, s. 186-216.

bütçesinden karşılanacaktı⁷². Gerçekten de birçok bağımsız sancağın liva merkezlerinde nehari darümualliminler meydana getirmeye başladığı görülmektedir. Burs uygulaması bu surette bir süre daha devam etmiştir. Yatılı okullarda ise bu uygulama tamamen sona ermiştir. Nitekim 1915 yılında kaleme alınan *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi*'nde öğrenci burslarına değinilmemektedir⁷³. Ayrıca 1916 yılında çıkan *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimât-nâmesi*'nde bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır⁷⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde eğitim modernleşmesine bağlı olarak çağın gereklerine uygun, nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılında itibaren başkent İstanbul'da ve 1875 yılından sonra da vilayetlerde öğretmen okulları açılmıştır. İlk öğretmen okulu olan Darümuallimin-i Rüşdiye'de başlayan öğrencilere burs tahsisi uygulamasının bir gelenek hâlini alarak diğer öğretmen yetiştiren kurumlarda da devam ettirildiği görülmektedir. Öğrencilere burs vermek suretiyle öğretmen okullarını medrese zihniyetinden kurtarmak, fakir zeki gençlerin yüksek eğitim alabilmelerine imkân sağlamak gibi faydalar umulmuştur. Ancak burs uygulamasının asıl amacının öğretmen okullarının cazibesini artırarak, yetenekli ve donanımlı gençleri devletin acil ihtiyaç duyduğu bir hizmet alanına yönlendirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Burs uygulamasından olumlu sonuçlar alındığı görülmektedir. Nitekim İstanbul'da faaliyet gösteren öğretmen okullarına olan teveccühün her geçen sene arttığını gösteren nicel veriler vardır. Öyle ki Meclis-i Vükela, zamanında öğrencileri teşvik etmek için burs uygulamasına gerek duyulduğunu, yoğun talep nedeniyle burs vermenin gereksiz hâle geldiğini öne sürerek 1888 yılında öğrenci burslarını kesme kararı almıştır. Ancak öğrencilerin tepki göstererek okulu terk etmek istemeleri üzerine eski uygulama devam ettirilmiştir. Burs uygulamasının okullara rağbeti artırdığına dair en çarpıcı veriler vilayetlerde açılan öğretmen okullarından tespit edilebilmektedir. Mahalli maarif gelirleri yeterli olan vilayetler açtıkları darümualliminlerde öğrencilere burs tahsis ederlerken bu imkâna sahip olmayan vilayetler öğrencilere böyle bir tahsisat ayıramamışlardı. Bu nedenle de bazı sorunlarla karşılaşmışlardı. Nitekim birçok vilayet yöneticisi merkeze gönderdikleri resmî yazılarında burs verilmemesi nedeniyle darümualliminlere kayıt olacak öğrenci bulamadıklarını, okulun mevcut öğrencilerini de okulda tutamadıklarını belirtmişlerdi. Öte yandan bu okulların mezunlarını öğretmenliğe yönlendirmek de mümkün olamamaktaydı. Çünkü burs verilen okulların mezunlarına burs karşılığı olarak mecburi hizmet konulmuşken burs almayan talebeler göreve zorlanamıyordu. Burs vermek suretiyle bir yasal zemin oluşturulabiliyordu. Vilayetler bu nedenlerle şartları zorlamak suretiyle darümualliminlerde burs usulünü yerleştirmeye gayret etmişlerdi.

72 BOA, MF. İBT, nr. 517/50.

73 *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331.

74 *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimât-nâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

Öte yandan öğretmen okullarında burs tahsisiyle bir medrese geleneği olan cer uygulamasının sona erdirilmesi de amaçlanmıştır. Öğrencilerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde verilecek burslarla çoğu medrese kökenli olan ve hatta darülmuallimin yanında hâlihazırda medreselere devam etmekte olan öğrencilerin bu alışkanlıklarını sona erdirecekleri umulmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bu beklenti karşılık bulmamış darülmuallimin öğrencilerinin önemli bir kısmı kutsal üç aylarda taşraya giderek erzak ve para toplamaya devam etmişlerdir.

İstanbul'da bulunan öğretmen okullarında vilayet okullarına göre nispeten daha yüksek burslar tahsis edilmiştir. Başkentte tüketici fiyat endeksinin taşraya oranla yüksekliği nedeniyle bu anlaşılabilir bir durumdur. Öğrenci burslarının, dönemindeki satın alma değerini ölçmek kolay değildir. Fakat bazı kıyaslamalar bu konuda bir fikir verebilir. Bir kaynaktan 1850 yılında saray mutfağı için alınan gıda ürünlerinin okka cinsinden fiyatları un: 2,45 kuruş, sadeyağ:10,35 kuruş, zeytinyağı: 5,2 kuruş, şeker: 5,6 kuruş, kahve: 8,96 kuruş şeklinde verilmiştir. Yumurthanın adedi de 0,16 kuruştur⁷⁵. Aynı tarihlerde İstanbul'da bir okka gelen ekmeğin 1,17 kuruşa⁷⁶, kuzu eti dört kuruşa satılmaktadır⁷⁷. 1913/1914 yıllarında İstanbul'da perakende gıda fiyatları ise kg cinsinden şu şekildedir: ekmeğin 1,46 kuruş, tereyağı: 7,81 kuruş, şeker: 2,34 kuruş, kahve: 9,37 kuruş, zeytinyağı: 6,25 kuruş. Yumurthanın adedi ise 0,5 kuruştur⁷⁸. 1850 yılında bir işçi yevmiyesi 7,8 kuruş, vasıflı işçilerin ücreti ise 13,5 kuruşken 1913 yılında işçiler 12,2 kuruş vasıflı olanları da 27 kuruş düzeyinde günlük gelir elde etmektedir⁷⁹. Bu verilerin taşrada da çok değişmediği dikkate alınır, vilayetlerde tahsis edilen burslarla bir öğrencinin temel ihtiyaçlarının bile sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

---

75 Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, TC. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2000, s. 134-137.

76 BOA, A. MKT. MHM, nr. 23/59.

77 BOA, İ. DH, nr. 214/12539.

78 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 136.

79 Pamuk, *a.g.e.*, s. 73, 74.

Kaynakça/References

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mektûbi Kalemî Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM): 23/59.

İrade Dâhiliye (İ. DH): 214/12539; 614/42823; 1125/87927; 1248/97819.

İrade Meclis-i Mahsûs (İ. MMS): 108/4636.

İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL): 211/6894.

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD): 10/284.

Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidâiye (MF. İBT): 3/28; 6/25; 6/59; 8/83; 28/22; 116/123; 118/90; 130/108; 273/79; 328/18; 345/3; 347/21; 356/13; 397/7; 473/70; 517/50.

Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî (MF. MKT): 16/80; 21/99; 22/22; 27/137; 29/150; 51/6; 53/13; 53/60; 507/41; 623/14; 661/31; 696/53; 821/26; 845/65.

Meclis-i Vükela (MV): 49/14.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 207/23.

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (YA. HUS): 252/14.

Yıldız Esas Evrak (Y.EE): 112/6.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ): 14/48.

II. Resmî Yayınlar

Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimâtnameşi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnameşi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331.

Düstûr I.Tertib, II; VI.

Salname-i Nezâret-i Maârif, H. 1318.

Takvîm-i Vekayi, sayı 37 (23 Rebiyülevvel 1264).

III. Kitap ve Makaleler

Akyüz, Yahya, “Darümuallimîn’in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa”, *Millî Eğitim Dergisi*, sayı 95 (1990), s. 3-20.

_____, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler*, XV (2002), s. 15-25.

_____, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darümuallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, sayı 20 (2006), s. 17-58.

Altun, Hamza, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Berker, Aziz, *Türkiye’de İlk Öğretim*. MEB Yay., Ankara 1945.

Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, Eren Yay., İstanbul 1995.

Doğan, Mehmet, “Osmanlı Payitahtında Eğitim-Öğretim: İstanbul Maarif Müdürü Saffet Geylangil Tarafından Hazırlanan Layiha Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk İslam Eğitim Tarihi Araştırmaları*, ed.

- Abdullah Cengiz, Efe Akademi Yay., İstanbul 2022, s. 27-60.
- Duman, Tayyip-H. Hüseyin Dilâver, "İstanbul'da Açılan İlk Darülmuallimîn", *Erdem*, sayı 9/26 (1996), s. 651-658.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yay., Ankara 1994.
- Karataş, Yakup, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 57 (2016), s. 1839-1867.
- Kaya, Umut, "Dârülmuallimîn İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Dârülmuallimîn'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 5, (Ekim 2012-Mart 2013), s. 35-54.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB. Yay., İstanbul 1991.
- Mahmud Cevâd, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338.
- Öztürk, Cemil, *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, MEB. Yay., İstanbul 2005.
- Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, TC. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2000.
- Sarı, Nil, "Mekteb-i Tıbbiye", *DİA*, XXIX, 2-5.
- Sarıçelik, Kerim, "Osmanlı Devleti'nde Avarız Varidatının Maarife Devredilmesi", *Tarihin Peşinde*, sayı 18 (2017), s. 231-247.
- _____ -Öztürk Kart, "1891 Tarihli Darülmuallimin Nizamnamesi", *Edutech Research*, sayı 1 (2023), s. 48-61.
- Sömel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- Woodhall, M, "Eğitim Ekonomisi: Toplu Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, sayı 6 /6 (1994), s. 281-294.